

навіть очевидні аксіоми математики не зразу приймаються усіма. Для цього потрібний певний рівень логічного мислення, якого ще нема у дитини чи у неосвіченого дикуна. Але й не всі аксіоми математики і природознавства сприймаються однозначно. Багато з них оцінюється і розглядається по різному, наприклад, астрономічні явища.

Крім того, здатність до абстрактного мислення розвивається раніше, ніж формуються етичні почуття, без яких не можливі моральні оцінки і судження, доводить відомий львівський вчений. Формування моральних почуттів, серед яких найбільшого значення надавав вихованню почуття совісті, потребує певної духовної і соціальної зрілості. Тому процес вироблення єдиної моральної позиції - це процес складний і тривалий, але це зовсім не значить, що вироблення такої позиції є неможливим, стверджує мислитель. Тому насправді не існує нездоланих суперечностей між еволюційною теорією та класичною етикою.

Виступаючи проти відносності моральних норм і оцінок, К.Твардовський приходив до помилкового висновку про неможливість відносної істини взагалі. Кожна істина, заявляє він, є одною і тою ж самою, вона не змінюється і не розвивається. Якщо істиною, що Міцкевич народився у 1798 р., якщо істиною, що ближнього треба любити, якщо істиною, що симфонії Бетховена прекрасні, то ці істини будуть істинними завжди і всюди. Навіть, якщо б не існувало людства, то й тоді істинним було би, що два на два - чотири, або що, ближнього треба любити. Хоча сам же зазначає, що в такому разі ці істини не були б висловлені і не змогли б знайти застосування на практиці. К.Твардовський не зрозумів діалектики абсолютної та відносної істини, що істина як форма людського знання є суб'єктивною, але її зміст є об'єктивним, оскільки відображає дійсний стан речей і не залежить від волі людини. Але в ході поступального розвитку зміст істини уточнюється і доповнюється, тому відповідно вона також змінюється і розвивається.

Ольга Гончаренко

Національна академія Державної прикордонної служби України
імені Богдана Хмельницького, м. Хмельницький

ПРОБЛЕМА ОСОБИСТОСТІ У НАУКОВІЙ ТВОРЧОСТІ СТЕПАНА БАЛЕЯ

Зацікавлення постаттю та творчим доробком С. Балея – чільного представника Львівсько-Варшавської філософської школи – розпочалось в

Україні завдяки дослідницькій праці доктора філософських наук, професора, Заслуженого діяча науки і техніки, академіка АПН М. Вернікова. Суттєвою характеристикою наукової спадщини С. Балея з огляду М. Вернікова є філософія, зорієнтована на людину: “Вона виходить з психології, що все пильніше вдивляється у внутрішній світ людини, який є достеменним осердям її індивідуальності, і розглядає його у процесі становлення і розвитку людини... [1, с. 20]”. Окреслені ідеї сконцентровані у працях С. Балея “Психологія віку дозрівання”, “Нарис психології у зв’язку з розвитком психіки дитини”, “Особистість”, “Шляхами самопізнання”, “Вступ до суспільної психології”. Досягнення українського вченого стосовно проблеми особистості є актуальними сьогодні.

Зазначимо, що інтерес С. Балея до теми особистості обумовлений загостренням у духовній культурі кінця ХІХ – початку ХХ ст. проблеми людської екзистенції. Потреба віднайти міцне оперття у своєму вкрай мінливому існуванні спонукає людину до самоусвідомлення, рефлексії відносно самої себе, самовизначення. Значно вплинули на наукову творчість українського вченого ідеї його вчителя професора К. Твардовського, який репрезентує у філософії психологічний напрям, що виходить із брентанівської описової психології та феноменології.

С. Балея розглядає особистість у двох значеннях – широкому та вузькому. У широкому значенні особистість “тісно пов’язана з психікою людини, з тим, що ми називаємо її душею” [4, с. 5]. При розгляді психічного (духовного) життя вчений дотримується синтетичного підходу. На його думку, людська психіка становить певну цілісність, втім не механічну, ґрунтовану на простому додаванні частин, а особливу структуру, в якій окремі елементи складаються у певний спосіб взаємного підпорядкування та координації, творячи єдність у різноманітності (*unitas multiplex*). Структура особистості у С. Балея виходить із “клітинки”, якою виступають відношення. Вчений тлумачить їх як різноманітні психічні диспозиції, що переплітаються та взаємодіють між собою. Він розрізняє психічні диспозиції першого та другого рівнів. До першого рівня належать інструментальні (інтелект, таланти, спостережливість, пам’ять) психічні диспозиції, до другого – вказівні (схильності, потреби, тенденції, прагнення). Виявом окресленої єдності є психофізичне “Я”, тобто реальна структура особистості. Саме внутрішнє “Я” й визначає індивідуальність особистості. У цьому сенсі поняття “Я” у С. Балея є тотожним поняттю “особистість”.

Моделлю реальної структури особистості С. Балея обирає кулю, оскільки вона є “вдалою метафорою відношень, що відбуваються у

особистості, де все сконцентроване довкола “Я”, як її центру” [4, с. 12]. З “Я”, немов безмежна кількість променів, виходить все, що відбувається у психіці, і до якого все повертається. Схема концентричних шарів кулі, одні з яких будуть ближчими до поверхні, інші ж, глибшими, ближчими до центру, через свою прозорість, дає змогу науковцю виокремити у структурі особистості раціональні та ірраціональні елементи. Репрезентована модель реальної структури особистості завершується характеристикою динамічності її організованої цілісності. Динамічність організації психофізичних елементів “Я” визначає унікальність взаємодії особистості із середовищем, передусім соціальним. Але С. Балеї підкреслює, що будь-яка схема структури особистості є тільки однією із безкінечно можливих з тієї причини, що “людська особистість є невичерпною й тому розкрити та пізнати її можна лише частково” [3, с. 158].

Розвиток особистості С. Балеї трактує як трансформацію її структури [5, с. 9; 7, с. 318]. Розвиток має тенденцію до саморозвитку, який направляє та визначається тим соціокультурним та природним середовищем, у якому живе особистість. Вчений розглядає “тільки один єдиний процес, у якому розвиток особистості та розвиток її суспільного оточення є лише окремими моментами, окремими аспектами, але не двома реально окремими процесами” [6, с. 176]. Зокрема, він розкриває сутність особистості через форму часової та просторової ідентичностей. У проблемі часу С. Балеї виокремлює розуміння “психологічного” часу особистості та зв’язку часу її існування з часом епохи (*homo historicus, cultural background of personality*). Цілісний образ простору особистості складає внутрішній (*unitas multiplex*) та життєвий (найближче сімейне оточення і соціокультурне середовище) простори. Цілковите становлення особистості знаходить свій остаточний вираз у формуванні світогляду. “Світогляд, – пише вчений, – це завжди виразне відображення “Я”-єдності, яке охоплює світ згідно з власною індивідуальністю” [4, с. 18]. Відмітимо, що таке розуміння світогляду є виявом думки С. Балея, про те, що “людина, відбиваючи у собі цілісність світу, є мініатюрою Всесвіту (“мікрокосмом”) й, відповідно, у собі вона може побачити Всесвіт” [3, с. 12]. Таким чином, світогляд формується на основі природи та суб’єктивності “Я”.

У вузькому значенні поняття “особистість” трактується вченим як ідеал. Ідеал, за С. Балеєм, є нерозривним з реальністю, з *тим, що є*. За такого погляду удосконалення особистості як прагнення наблизитись до ідеального образу відбувається лише на ґрунті її психофізичного саморозвитку й у міру сил. С. Балеї відзначає залежність саморозвитку та самореалізації особистості від характеру. Характер у працях українського вченого постає вищим шаблоном розвитку реальної структури особистості, що

перетворює індивідуальність, наближаючи її до ідеальної структури. Відтак, “особистість є вдосконаленням характеру, досягнутим тим шляхом, що дана особа ретельно пізнає свою самість, гармонізує всі начала своєї душі, розвиває доцільно те, що може їй надати вищу цінність, та відкидає те, що стає на перешкоді” [7, с. 343].

Як бачимо, наближення особистості до конкретного ідеального образу передбачає пізнання нею самої себе. Слово “себе” С. Балей тлумачить через поняття “власна особистість”. “Пізнати” – означає не лише описати фактичний стан, а й намагатися, окрім того, розкрити та зрозуміти цілісність психічних явищ. Самопізнання, за такого підходу, стимулює потяг особистості до самостійного вибору основних життєвих орієнтацій та їх реалізації у житті. Доречно зауважити, що дослідник робить акцент на неможливості цілковитого осягнення особистістю самої себе, проте навіть часткове самопізнання, на його погляд, є підставою до удосконалення. В основі теорії особистості С. Балей лежить думка про те, що “пізнання власних можливостей та постановка перед собою певного образу, до якого наша особистість має наблизитись, є певною підготовкою до систематичної праці над самим собою, а отже, до самовиховання” [3, с. 143]. Це не значить, що самовиховання розпочинається лиш у момент самопізнання та творення окресленого ідеалу власної особистості, оскільки незалежно від виховних впливів оточення, людина, не усвідомлюючи того, безперервно виховує саму себе, однак саме з того моменту цей процес може стати свідомим, плановим і більш пристосованим до потреб.

Водночас С. Балей вказує на визначальність суспільного контакту у самопізнанні. Він звертає увагу на епістемологічне коло, в якому людина у спілкуванні пізнає спочатку інших, а тільки потім – через порівняння з ними – себе, вона шукає інших у собі. “В свою чергу таке самопізнання уможлиблює повторне глибше пізнання інших. Повторно пізнаючи інших, людина переконується у тому, що те, чого спочатку не помічала у них, але, заглиблюючись у себе, побачила у самій собі, має свої еквіваленти у душах інших осіб. Тоді вона вчиться навпаки шукати себе у інших” [3, с. 12]. Зосередження особистості на самій собі, що передбачає збагачення себе через інших в один-в-одному-бутті, означає вихід “Я” за власні межі, тобто децентрацію. Таким чином, поряд із ідеєю центрованості структури в описі особистості у працях С. Балей виявляємо ідею децентрації.

Підводячи підсумки, можна сказати, що у своєму дослідженні проблеми особистості український вчений, заглиблюючись у внутрішній світ людини, поступово приходять до обґрунтування її здатності до здійснення вибору та творчої самореалізації. Використання С. Балей у теорії

особистості таких понять як “структура”, “єдність у різноманітності”, “цілісність”, “відношення” містить виразні тенденції структурної методології. Акцентування на предметному характері людської екзистенції, підкреслення ролі внутрішнього досвіду й підтримка гуманістичної моделі суспільної комунікації наближає світоглядно-методологічну позицію вченого до гуманістичної психології. Такий своєрідний “синтетичний” метод пізнання С. Балея деякі польські дослідники визначають як еkleктизм [8, с. VIII]. Втім, на нашу думку, такий підхід є суперечливим, оскільки він залишає нез’ясованою особисту позицію українського дослідника у “зустрічі” світових гуманістичних тенденцій, а отже, обмежує виявлення можливостей його наукової спадщини у сучасному дискурсі гуманітарних наук. У методології наукового пізнання С. Балея присутній пріоритетний для засновника та творця Львівсько-Варшавської філософської школи К. Твардовського принцип наукового критицизму, що “спрямовує усі напрями та всі погляди до однієї мети – пошуку істини” [2, с. 152]. Тому головним для С. Балея є не належність до того чи іншого напрямку, а наукова істина й ретельне її обґрунтування. Проте це вже тема для наступного дослідження.

1. Верніков М. М. *Життя і наукова діяльність академіка Степана Балея* : [передм. до збір. пр.] / С. Балея // *Збір. пр. : у 5 т., 2 кн.* / М. М. Верніков. – Л. ; О., 2002. – Т. 1. – С. 19–79.
2. Твардовський К. *Вступна лекція у львівському університеті* : [15 листоп. 1895 р.] / Казімеж Твардовський ; пер. з пол. М. М. Вернікова // *Вісн. Одес. нац. ун-ту. Сер. “Філософія”*. – 2007. – Т. 12, вип. 13. – С. 145–153.
3. Baley S. *Drogi samopoznanie* / Stefan Baley. – [wyd. 2-e]. – Kraków : Wiedza. Zawód. Kultura, 1947. – 178 s. – (O życiu dla życia).
4. Baley S. *Osobowość* / Stefan Baley. – Lwów : Licealna Biblioteczka Filozoficzna, 1939. – Т. 5. – 36 s.
5. Baley S. *Psychologia wieku dojrzewania* / Stefan Baley. – [wyd. 2-e]. – Lwów ; Warszawa : Książnica-Atlas, 1932. – 262 s.
6. Baley S. *Wprowadzenie do psychologii współczesnej* / Stefan Baley. – Warszawa : PWN, 1959. – 227 s.
7. Baley S. *Zarys psychologii w związku z rozwojem psychiki dziecka* / Stefan Baley. – Lwów ; Warszawa : Książnica-Atlas, 1935. – 424 s.
8. Błachowski S. *O “Psychologii wychowawczej” Stefana Baley* / S. Baley // *Psychologia wychowawcza w zarysie* / Stefan Błachowski. – Warszawa, 1958. – S. V–X.